

Nederland de geschiedenis in als rommelgravenvolk

'Naar zijn wijze van dodenbezorging, wordt een volk beoordeeld'

(Pericles, 800 v. Chr.)

H. L. KOK

Jaargang 64,
no. 2 februari 1987
Heemschut verschijnt 9x per jaar

Tijdschrift van de Bond Heemschut
opgericht in 1911
Beschermervrouw:
H.M. Koningin Beatrix

In dit nummer o.a.:

- Nederlanders rommelgravenvolk
- Begraafplaatsen, wat doen we ermee?
- Stadhuisplannen Den Haag
- Prov. Comm. Heemschut kiest voor Meier
- Dijkverzwaring bedreigt woningen
- Cees Dam en het Abdijcomplex in Middelburg
- Studiedag 'Oude gemalen'
- Heemschut in actie: hoop voor station Echt
- Nieuws uit de provincies
- Actie voor station Enschede
- Nieuwe bestemming St. Jozefhuis Hoorn

Foto omslag:

Begraafplaats Zorgvlied in Amstelveen in herfststooi (Foto Gemeentelijk Bureau Monumentenzorg)

Redactie:

Drs. J. Kamerling, eindredacteur
Drs. A. M. ten Cate
R. Dinger
Dr. E. Jans

Vaste medewerk(st)ers:

J. Th. Balk, Amsterdam
Drs. H. C. Franssen, Amsterdam
Drs. J. Huysmans, Utrecht
Drs. P. Karstkarel, Leeuwarden
D. van der Meulen, Assen
R. Lureman, Doetinchem
Drs. W. J. Pantus, Nijmegen
J. E. van der Wielen, 's-Gravenhage
Drs. D.S. van Schaardenburg-van der Wouden, Amsterdam

Correspondentieadres Bond Heemschut:

Nieuwezijds Kolk 28,
1012 PV Amsterdam;
tel. 020-225292 (secre. en juridische zaken)
tel. 020-230994 (eindredactie)
tel. 020-230994 (ledenadministratie)
Postgiro 124326
Lidmaatschap f 50,- per jaar
Reductie voor 65+ en 30-
Opzegging alleen vóór 1 november.

Correspondentie voor advertenties:

Bosch & Keuning
Postbus 1, 3740 AA Baarn
tel. 02154 - 8 22 11
gironummer 4988

Grafische verzorging:

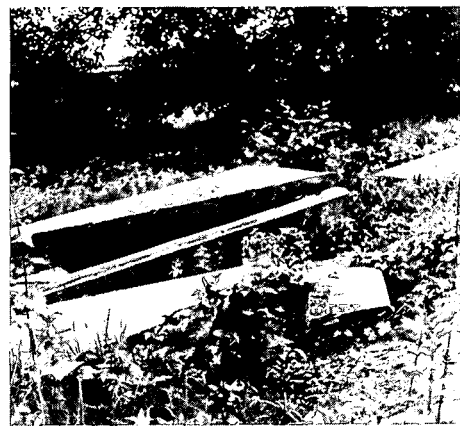
Bosch & Keuning - Baarn

De dood is momenteel in. Het ene congres na het andere. Stervensbegeleiding, rouwverwerking, euthanasie. Op de universiteiten vooral bij klinische psychologie is men geïnteresseerd. Maar wie denkt er nog aan de dode zelf? De laatste rustplaats is allang geen rustplaats meer. Kerkhoven en begraafplaatsen vervallen tot vuilnisplaatsen. Grafmonumenten, het archief van een volk, vervallen of worden tot puin geslagen. 'O gij, die op dees grafstee schreit' ... Wie schreit er die dit alles ziet? Wie realiseert zich hoe broos de wand is, die ons scheidt van de eeuwigheid? Een rijk cultuurbezit gaat verloren. De kerkhoven zijn stervende.

Tussen de vele symposia, thema- en studiedagen over stervensbegeleiding en rouwverwerking, komen nu ook verenigingen in actie voor het behoud van oude begraafplaatsen en de daarop staande, vaak waardevolle monumenten. Zo werd in Groningen in september '86 opgericht de Stichting 'Terebint', die is voortgekomen uit een aantal mensen werkzaam bij de stichting Landschapsonderhoud Groningen. Het is verheugend dat er nu eens uit deze hoek druk zal worden uitgeoefend. Immers, landschappelijk en biologisch is een begraafplaats in een open landschap van enorme waarde voor plant en dier. Bij de restauratie van deze 'natuurparken' kunnen dan ook de grafstenen worden meegenomen in het gehele onderhoud. Een harde noodzakelijkheid want vele monumenten zijn er droevig aan toe. Wat dat betreft, zullen wij wel de geschiedenis ingaan als het 'rommelgravenvolk', want veel hebben wij ons niet aangetrokken van de laatste rustplaats van onze voorouders. En hoewel iedereen er schande over spreekt, doet tot op heden niemand er iets aan dan voorschriften uitgeven en vergaderen. In een brief van het Ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur (W.V.C.) d.d. 11 september 1985, wordt op pagina 3, de verantwoording in feite gelegd in handen van de beheerder van een begraafplaats. 'De

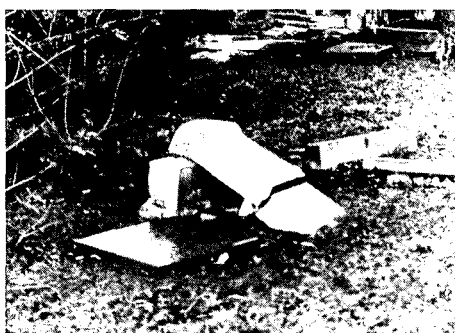
beheerders van alle in uw gemeente aanwezige begraafplaatsen te stimuleren tot een goed onderhouden van de begraafplaatsen en grafmonumenten in de lijn van de historische ontwikkeling'. Dit is gevaarlijk, want, volgens de nieuwe wet op de lijkbezorging wordt de grafrust teruggebracht tot hoogstens 30 jaar, d.w.z. dat graven die ouder zijn kunnen worden geruimd ook al hebben vele mensen vroeger kapitalen moeten neerleggen voor het verkrijgen van een rustplaats met eeuwigdurend grafrecht!

Bij een dergelijke 'bescherming' is dit het resultaat: grafschennis!

ALLE BEGRAAFPLAATSEN ONDER DE MONUMENTENWET

Alles gesloopt en vernield. Gesloten begraafplaats Enschede. Foto gemaakt in december 1986.

Beter zou zijn geweest om met ingang van deze nieuwe wet, alle begraafplaatsen onder de monumentenwet te stellen, zodat voor een ruiming en verwijdering van een monument een vergunning aanwezig moet zijn. Nu wordt de verantwoordelijkheid gelegd bij de beheerder die, hoe capabel ook voor zijn taak, geen opleiding heeft gehad in heraldiek, genealogie, symboliek enz. Deze beheerder hier later over ter verantwoording te roepen is niet eerlijk, gezien de druk van boven die dikwijls wordt uitgeoefend om

een oude begraafplaats geruimd te krijgen. Toezicht van oudheidkundige verenigingen hierop is dan de enige mogelijkheid om nog iets te behouden, doch deze verenigingen worden door de plaatselijke overheden meestal als lastig beschouwd en dikwijls met een kluitje in het overbekende riet gestuurd. Neen, als het om vandalisme op de begraafplaatsen gaat, dan heeft de overheid hieraan evenveel schuld als de, meestal, onbekende daders die de dagbladen halen wanneer er weer eens 150 kruizen zijn omgegooid (R.K. Begr.plaats - Heikantsebaan - Tilburg. Febr. 1967) of de vernieling van de aula plus 40 graven op de Joodse Begraafplaats te Almelo (nov. 1986).

Cultuurhistorisch stellen de Nederlandse begraafplaatsen weinig voor. De oorzaak hiervan is drieërlei. Ten eerste: op Oud Eik en Duinen in Den Haag na, is er in ons land geen enkele uit de dertiende eeuw daterende begraafplaats nog aanwezig. Een begraafplaatsstraditie, al of niet met steun van de overheid is ons onbekend. Ten tweede: de reformatorische geest van soberheid, die, met een hoge uitzondering na, geen grote monumenten toestond. Ten derde: de snelle groei van de bevolking in de negentiende en twintigste eeuw, waardoor steden steeds meer grond opeisten voor woningbouw en vele begraafplaatsen klem kwamen te liggen. Het feit, dat over het algemeen er van de zijde der nabestaanden geen enkele interesse meer is voor het graf, hetgeen zich dan manifesteert in geen bezoek en onderhoud tot totale verwaarlozing, bevordert een snelle ontruiming van de kant van de overheid, hetgeen in deze niet verwonderlijk is. Hoewel de overheden verwaarlozing meestal als motief aanvoeren wanneer zij begraafplaatsen willen sluiten resp. ruimen, doen zij hier zelf dapper aan mee.

Het probleem is echter niet alleen van deze tijd. Kerkhofontwijding is zo oud als de kerken zelve en het feit dat op de kerken vrijwel uitsluitend de mindere man werd begraven, voor wie er in de kerk geen graf was, zal aan deze geringe eerbied hebben meegewerkt. De stad Enkhuizen stelde al in de vijftiende eeuw een boete op: 'Colven, clootschieten, of andere wansturigheyd, 't sy ook met steenen te werpen op 't kerkhof op verbeurte van 30 stuivers'.

Een prachtige zerk als stoepsteen. Nijswiller (Gem. Wittem L.).

VARKENS

Ook het St. Pancraskerkhof te Leiden stond in een kwade reuk. Hier werd gekolfd en gekaast en er vloeiende bloed bij vechtpartijen. Een Delftse keur, verbood meisjes en vrouwen de toegang tot het kerkhof met het oog op het bedrijven van ontucht. In Groenlo was destijds het kerkhof verhuurd aan de veldwachter, die er zijn varkens liet weiden en wroeten, zodat deze weinig kieskeurige dieren menigmaal aan de beenderen der dode lichamen knaagden. Ook het storten van puin was een veelvuldig voorkomend kwaad. Op 15 juni 1776 betaalde men aan de Enschedese stadsomroeper *H. Hesselink*, een bedrag van twee stuivers: '...om het laten omme ropen om geen puin op den kerkhof te smieten', en op 21 januari 1785 een bedrag aan de doodgraver *Hendrik Stenvers* voor o.a.: '...toeliken der invallende zoarcken en puin afmaken'.

In 1852 werd op de begraafplaats 'Ter navolging' in Scheveningen, de kelder leeggehaald waarin de schrijfster *Betje Wolff* en haar vriendin *Aagje Deken*, voor eeuwig dachten te rusten. De beenderen verdwenen in een knekelput en pas vele jaren later werd er in de muur een gedenksteen geplaatst. In de voormalige Hofkapel op het Haagse Binnenhof, schond de overheid de grafurst van *Jacoba van Beieren* en *Johan van Oldebarnevelt*. De graven werden geruimd voor nieuwbouw van het Ministerie van Waterstaat. De grafzerken staan nu in de kelder van de Ridderzaal.

VUILSTORTPLAATS

In het voorjaar van 1968 ontstond er in Roermond een kleine rel, aangezien op het Nederlands Hervormde gedeelte van de begraafplaats 'Kapel in 't Zand', een groot bord met opschrift 'STORTEN VUIL' was neergezet. Op Zorgvlied (Amsterdam) is de steen van het graf van *Fien de la Mar* (gest. 23-4-1965) enige jaren geleden verwijderd, aangezien voor het onderhoud niet meer werd betaald.

Op Den en Rust (Bilthoven) staat op het graf van de bekende schrijfster *Ina Boudier Bakker* (overl. 26-12-1966) alleen maar een nummerpaaltje. In het dagblad *Trouw*, verscheen in oktober 1984 een artikel van *Guus van Hemert* 'Bedorven Tuinen'. Hierin wordt de schuld van de chaos op de ruggen van de steenhouders geschoven. Van Hemert gaat in op een interview uit 1978 waarin gezegd werd: 'De steenhouders zouden meer beeldhouwers moeten zijn, de ouderen vinden het wel goed, ik denk dat de commerciële belangen te groot zijn'. Verder staat in dit artikel: 'Catalogiseer wat uw netvlies vult. Vijfzeventig procent is grijze steen van vlakke zerken en lompe kruizen. Twintig procent zijn paden waar alle onkruid uit is: weer grijs dus. Over blijft vijf procent groen'.

Inderdaad, dergelijke kerken ken ik ook. Vooral in het zuiden van Nederland zijn kleine parochiekerken vaak geen voorbeelden van parkaanleg. Van Hemert kent

echter de geschiedenis hiervan niet of wil het bewust niet weten. Anders dan de gemeentelijke begraafplaatsen die van overheidselden werden aangelegd, was een parochiekerkhof meestal het sluitstuk op een begroting van de kerk. Het moest zichzelf bedruipen en liefst nog een batig saldo opleveren. Iedere vierkante meter grond was dus kostbaar en groen levert in deze geen geld op, integendeel het kostt alleen maar geld. Vandaar dat deze kerken meestal mudvol liggen en bij slecht onderhoud het verval groot is. Doch, hier staat de steenhouders volkomen buiten. Deze steenhouders is door allerlei voorschriften aan handen en voeten gebonden. De grootte, de kleur en het lettertype van de te plaatsen monumenten, zijn precies voorgeschreven en waag het niet hiervan af te wijken, de gevolgen zijn dan niet te overzien. Dit is echter wel dodelijk voor iedere creativiteit.

Onthoofde engel op een kindergraf. Gesloten begraafplaats te Enschede.

Dan kennen wij in Nederland het probleem van de gesloten begraafplaatsen. Gesloten begraafplaatsen zijn begraafplaatsen waarop een begraafverbod ligt en die als zodanig geen functie meer hebben. Meestal zijn hier de toegangshekken gesloten terwijl men voor een bezoek de sleutel ergens op een bureau moet halen (en terugbrengen) hetgeen niet bepaald stimulerend werkt. Nadat op 1 januari 1829 het verbod op het begraven in de kerken was ingegaan, werden er door de plaatselijke overheden nieuwe begraafplaatsen aangelegd buiten de bebouwde kom der gemeenten. De snelle groei van de bevolking en de daarmee gepaard gaande woningbouw, die vooral na 1945 explosieve vormen aannam, maakte dat al deze buiten de stad liggende begraafplaatsen nu midden in woonkernen kwamen te liggen. Een probleem dat niemand had kunnen voorzien en waarop ook niemand kan worden aangevallen.

Wel kan men de plaatselijke overheden verwijten dat de bescherming van deze rustplaatsen onvoldoende was en in feite nog is en de vernielingen door wie ook aangericht niet worden hersteld, resp. worden voorkomen. Integendeel, zelf jarenlang intensief bezig zijn om te trachten hierin verbetering te brengen, heeft mij alleen maar in mijn overtuiging gesterkt, dat de overheid deze

rustplaatsen liever ziet verdwijnen. Geen herstel na vernielingen, wel ruiming en het dikwijls zeer provisorisch herstellen van de schade aan hek en afrastering. Wat dat betreft zou ik een meerdaagse excursie kunnen leiden, waarvan u triest terug zou komen. Over de ouders hoort men nooit iets en meestal blijven die ook onbekend.

VERNIELINGEN

Ik kan het geheel in 5 categorieën indelen:

- a. Lieden die zeer vakkundig al het koper en gietijzer (grafhekjes enz.) hebben geroofd, waarbij aan de monumenten blijvende schade is toegebracht.
- b. Diegenen die zgn. 'antiek'-waarde stelen, zoals porceleinen of marmeren engeltjes, vazen, bloemstukjes van porcelein enz.
- c. Diegenen, en dat kunnen jongeren en ouderen zijn, die uit pure baldadigheid en/of dronkenschap een grote rij zerken of kruizen vernielen, resp. met spuitbussen bewerken. Een probleem dat ook in andere landen voorkomt.
- d. De totale verwaarlozing van de graven waardoor verzakkingen en het breken van vooral liggende zerken door de wortels van een verwilderde bomengroei, de ondergang verhaast.
- e. De onwelwillendheid van de 'eigenaar' der begraafplaats om het geheel te beschermen, om van restauratie maar niet te spreken, hetgeen ik niet anders kan zien dan dat voor menige gemeente deze begraafplaatsen een hinderpaal zijn in de uitbreidingsplannen. Daarom het geheel laten verpauperen, dan lost het probleem zich vanzelf op.

Het motto, waaronder de KNOB op 12 december Utrecht een studiedag hield, luidde 'Begraafplaatsen en kerkhoven, wat doen we ermee?' Een vraag, die nu de nieuwe wet op de lijkbezorging ruiming veel eenvoudiger maakt, dringend actueel is geworden. De minister van WVC vraagt om een opgave van die monumenten welke zeker gespaard dienen te worden, doch wie moet dat doen? De gemeentelijke diensten krijgen er geen extra personeel bij en indien wel, aan de hand van wat wil men de urgentie bepalen? Het is zoals het hoofd van de begraafplaats van Dordrecht het aan het einde van deze dag zo duidelijk stelde: 'Ik weet niet wat ik wel of niet moet bewaren, wij willen wel doch weten het niet. Als ik een graf moet ruimen en er is geen eigenaar meer, dan pak ik de moker'. Een eerlijk antwoord dat zeer duidelijk de gehele situatie kenmerkt, doch waar men ook op deze studiedag niet is uitgekomen. Wij kennen geen begraafplaatstraditie. Een Central Friedhof zoals dat te Wenen of een Pere-Lachaise te Parijs, waar alle groten der natie rusten, is ons vreemd. Toch zal er zéér snel een duidelijk plan moeten komen willen wij nog iets redden van de erfenis onzer voorouders.

De heer Kok woont in Enschede en is lid van de Oudheidkamer Twenthe

Begraafplaatsen en kerkhoven, wat doen we ermee?

ANNEMARIE TEN CATE/BERT FRANSSSEN

Onder deze titel werd door de KNOB (Koninklijke Nederlandse Oudheidkundige Bond) op 12 december 1986 een studiedag georganiseerd in de Geertkerk te Utrecht. Binnen de monumentenzorg is hiervoor tot op heden weinig belangstelling getoond: er is nauwelijks onderzoek verricht en weinig beschermd. Regelmatig worden graven geruimd en verdwijnen ongemerkt bijzondere graftekens. Onkunde en onwetendheid met ons funerair verleden zijn hier debet aan. De belangrijkste conclusies van deze studiedag waren dan ook dat niet alleen daarin snel verandering dient te komen, maar ook dat er dringend voorlichting en richtlijnen voor inventarisatie moeten komen.

De KNOB werd door de aanwezigen min of meer aangezegd onmiddellijk een werkgroep in het leven te roepen om deze richtlijnen samen te stellen, bijgestaan door de nieuw opgerichte Stichting 'Terebin'. Wachten op richtlijnen van de zijde van de RDMZ zou te lang op zich laten wachten; particulier initiatief bundelen en zo snel mogelijk aan de slag was ieders mening. Frappant op deze dag was het betoog over de betekenis en de biologische en ecologische waarde van begraafplaatsen waar flora en fauna het rijk voor zich alleen lijken te hebben. Laten we daarom in ons enthousiasme niet te hard van stapel lopen en er voor zorgen dat er een goed evenwicht gevonden wordt tussen in feite tegenstrijdige idealen. Zwart-wit gesteld: de begraafplaats met een recreatieve functie met opgepoetste graven, een mooi park en veel bezoekers versus de begraafplaats waar de biologie nog ongestoord een kans heeft. De voorzitter van de KNOB, de heer S. Buddingh voerde het welkomstwoord op deze dag. Hij noemde speciaal Meindert Stokroos, de initiatiefnemer en organisator van deze dag. De dagvoorzitter was dr. D. P. Snoep, directeur van het Frans Halsmuseum in Haarlem. Hij adviseerde: 'Gaat u eens terug in het verleden en denk eens na waar uw ouders, grootouders en betovergrootouders begraven liggen en bezoek vervolgens deze graven'. De taboesfeer rond de dood moet verdwijnen en is langzamerhand aan het verdwijnen gezien de toenemende belangstelling die onder andere tot uitdrukking komt in tentoonstellingen en symposia over dit onderwerp. Neem bijvoorbeeld de tentoonstellingen in het Centraal Museum te Utrecht in 1980, in de Nieuwe Kerk te Amsterdam in 1982 en in het Westfries Museum in Hoorn eind 1986.

VAN KERKHOF NAAR BEGRAAFPLAATS

De openingsrede werd gehouden door hr. Ir. L. L. M. van Nispen tot Sevenaer, de nieuwe hoofd-directeur van de Rijksdienst

voor de Monumentenzorg. Hij is zich er terdege van bewust dat er binnen de Rijksdienst tot op heden te weinig aandacht is voor dit onderdeel van ons cultureel historisch verleden. Er is nauwelijks sprake van onderzoek en te weinig monumenten zijn beschermd. Toch is interesse groeiende, niet in de eerste plaats voor de dodencultuur, maar voor de vreedzame uitstraling, de rust, de vogels en de beplanting. Begraafplaatsen in tegenstelling tot kerkhoven dateren van na 1825, toen bij Koninklijk Besluit het begraven binnen de steden om hygiënische redenen verboden werd. De kerken die financieel afhankelijk waren van het begraven in en om de kerk kregen een geldelijke compensatie toegezegd.

Fraaie vorm van grafsteen; uitstekende verdeling van het vlak en karaktervolle letter

Inmiddels zijn vele van deze begraafplaatsen merendeels binnen de bebouwde kom komen te liggen. Omdat er in de negentiende eeuw veel aandacht werd besteed aan de laatste rustplaats hebben ze nu als park en groenvoorziening binnen de stedelijke bebouwing wel degelijk een functie, nog afge-